

*Милојко Гордић***СПОМЕНИЧКО НАСЛЕЂЕ БЕОГРАДА****ЗАПИСИ 1993–1999***Општи приказ*

Наслеђе је сачувано у мери коју су одређивале историјске околности. Многих вредности је нестало, али оно што је сачувано, тим је и драгоценије. Углавном, за Београд и његово урбано и рурално окружење, сачувани су сви репрезенти епоха и сви елементи по којима се објективно тумачи историјска прошлост. Поред сачуваних трагова у којима су материјализоване поједине етапе историјског развоја – од археолошких налаза и тврђавског комплекса, до објеката турског и аустријског градитељства – највећи број културних добара настао је после доношења султанског Хатишерифа 1830. год, као иницијалног акта у обнављању српске државности. Од најстаријих налаза до савремених остварења, укључујући и артефакта која су оставиле друге цивилизације од праисторије и сеобе народа преко антике и средњег века, ослободилачких покрета и обнове државно–правних заједница, рата–револуције 1941/45. године до епохе не-сврстаности и самоуправљања – интегрисане су највише духовне вредности које сведоче о развоју, донетима и судбини народа који су га стварали. Једном речју, наслеђе чине његови појавни облици као што су археолошки локалитети, споменичке целине, јавни споменици, сакрални објекти и друга меморијална обележја.

Најбројнији део наслеђа са споменичким обележјем чине архитектонски објекти, било да су идентификовани појединачно или су интегрисани у просторне споменичке целине. Споменичко одређење утврђено је њиховом старином, постигнутим архитектонским, стилским и занатско – уметничким донетима, везаношћу за оснивање и деловање значајних друштвених функција, атрибуирањем за изузетне ствараоце, везом са историјским дога-

ђајима и личностима, посебном позицијом у урбаном или руралном окружењу, или су са статусом задужбине и завештања.

Наслеђе Београда као гео националног наслеђа

По сачуваној споменичкој структури у градским подручјима и насељима ширег окружења, по бројној заступљености и значењима која су имала у историји развоја српске државности, културе, просвете и других облика којима се та државност исказивала – културна добра Београда су најкомплетнија сведочанства која тај развој потврђују. Ако се сачуваним црквама, манастирским и тврђавским комплексима материјализују донети српске државности у средњем веку, онда се као њихов временски историјски пандан јавља споменичко наслеђе београдског круга да прати развој новије српске државности која се успостављала од Првог устанка до данас. У нумеричком обиму исказано, проглашено је 220 архитектонских објеката, 13 просторних целина, 21 археолошки локалитет, 24 јавна споменика и 7 знаменитих места. Евидентирано је, или ужива статус претходне заштите, 2.700 архитектонских објеката, 20 просторних целина, 249 гробља, 400 јавних споменика и спомен обележја и 642 археолошка локалитета. Такође, у Београду су присутни и доступни историјски и други извори о споменичком наслеђу (књиге, архивска грађа, планови) као релевантни параметри који их објашњавају преко институција културе: музеја, архива, библиотека и др. Извори су настали као логична последица централизоване власти и државне управе. Одређени објекти и за одређене јавне функције, стварани су као архетипови који су се понављали својим формама и

својом диспозицијом на читавом простору Србије: школски и црквени објекти, болнице, среске куће и др. Не само што је то налагала централизована државна управа, него је Београд, као центар управне власти, служио за меру и избор који се примењивао у стандардима осталих подручја Србије.

Етички однос према наслеђу

Обезбеђење трајности споменичког наслеђа на нашем подручју, путем усвојених правних норми, траје безмало пола века. И поред тога, суштинско питање етичког односа једне генерације, једног система или једног посебног духовног и материјалног стања народа у чије име се оно чува и користи, управо се ломи у времену садашњем, заједно са свим другим вредностима које смо усвојили и развијали као водеће и прогресивне.

Почевши од идеолошког враћања на почетак, споменичка одређења у стварању савремене друштвене заједнице на укупном простору Србије, преко увођења посебног интереса приватног капитала до дисперзије различитих намена и услова коришћења, требало је да време садашње заузме позитиван став према очувању управо оног урбаног и градитељског наслеђа са краја прошлог и првих деценија овог века на читавом простору Србије. Наравно, у успостављеној равни са новим вредностима које би са њима коегзистирале. Напротив. За непуну деценију, време садашње довршава замену претходне новом градитељском структуром, преузимајући тако лакомислено одговорност према времену и генерацијама које следе. Без обзира на службу за заштиту наслеђа, за организоване научне институте, службе за просторно и урбано планирање, друштва и удружења као асоцијације грађана за његово очување, нестало је старог Дорћола, Чубуре, »Енглезовца«, Савамале, Палилуле, Балканске улице и др.

Ако се и даље задржимо на подручју Београда, а то и јесте циљ, са несталим историјским подручјима већ је започела разградња и оног колективног стваралаштва са којим смо се представили савременом свету: Новог Београда са посебним вредностима његовог најстаријег дела, Студентског града и тзв. Централне зоне. Уз истовремену и радикалну измену природних облика које смо насљедили преко река, речних острва, полуострва: Међица, Циганлија, Ратно острво и др, ми објективно сада мењамо ону историјску слику Београда, и као урбаног и као природног феномена.

У том погледу, етичка дилема остаје само у оној сфери са којом објективно улазимо у ту промену: да ли у равни веће планерске памети, веће економске моћи, или пак

необавезне градитељске одговорности? Тек, друштвене одговорности као и да нема.

Идеолошки однос према наслеђу

Нема веродостојних трагова једне цивилизације или популације на једном тлу, него што су објекти и његови остаци који су материјализовали њихову духовну културу. У том погледу, разумљиво је што свака политичка, страначка или партијска владавина, своју вечност у трајању и присуству жели да опредмети ознакама, споменицима и културним слојевима сопственог трајања и инсигнијама »своје« власти. То је цивилизацијски позитивно, а као споменички слојеви прогресивно. Регресивно може бити у оној мери, а то је скоро увек случајно, у којој се сопствени културни слојеви граде на рушевинама претходних, у жељи да их пониште. Аустрија је морала порушити све што је градитељски створила у Београду, тврђави и цивилној вароши којима је владала од 1717. до 1738. год; српско правитељство је свесно акцијом и жељом порушило оријенталну структуру турског Београда после Хатишерифа из 1830. год; идеолошко одређење према буржоаским облицима наслеђа Краљевине Југославије и Србије, резултирало је не само рушењем династичких обележја (краљеви споменици у Панчеву, Зрењанину), него и уклањањем уметничких и естетских украса (ограде око дворова, Теразијска фонтана, скулптуре са фонтана у Топчидерском парку, а посебно грбови и краљевски монограми који су се налазили на мосту Александар I на Сави, Спомен-чесми у Лисичијем потоку, на фризу Споменика незнаном јунаку на Авали, и др). Процес је текао и даље. Са објеката такве провенијенције, као што су дворови, скупштинске зграде и јавни споменици, уклањана су хералдичка обележја и симболи класне припадности, а уместо њих постављана су нова, са новом идеолошком атрибуцијом.

Употреба споменичког наслеђа у садашњим условима, нити сме нити може бити репресивна, или обојена неком од идеологија. Заштита остаје на стручном становишту, да оне вредности које су својевремено утврђене као споменичке, остају са доказаним сведочанствима свога времена, као слој у културној стратиграфији трајања једног народа или више народа који су били у неком облику живота. Са објеката који имају потврђени историјски статус, морају се скидати ознаке накнадне идеолошке апликације, а вратити оне које их аутентичније везују за време и идеологију настајања. Разуме се, »скидање« и

»враћање« мора бити извршено само у радикалним реконструкцијама тих објеката, а никако намах, једновремено и као нова идеолошка кампања. Са државних објеката претходних епоха заштита ће скидати српове, чекиће, петокраке и грбове, али ће их, такође, задржавати на објектима који имају споменичка значења а настала су у новије време. Носиоци власти, општински и републички, који и иначе проглашавају споменичке вредности, без везаности за било коју идеолошку, класну или религијску припадност, да споменику кога време обележи као вредност у трајању, не могу »додавати«, нити могу »одузимати« статус споменичности.

У радикалне промене споменичких својстава, које објекти доживљавају у последњој деценији двадесетог века, свакако се убраја и промена њиховог правног, својинског статуса. Некадашњи објекти у резиденцијалном комплексу династије Обреновић у Топчидеру, тек су у садашње време, Законом о откупу станова, постали приватна својина, иако то никад нису били. Нису ни могли бити, јер су давно, и државним и одлукама самих владара, постали опште народно добро. И шта имамо: некадашњи конак кнеза Михаила, објекти дворске економије, шумарске куће, коњушнице, све у саставу најстаријег резиденцијалног комплекса, данас користе затечени станари који, у сопственом простору, мењају оне архитектонске стандарде са којима се Кнежевина Србија представила Европи 19. века. Надаље, цео овај споменички комплекс остао је ван интегралног програма намена које би морале бити и споменички функционалне и комплексне.

Програмска оријентација чувања

Чување и употреба споменичког наслеђа Београда нужно следи започету фазу очувања најстаријих градова и насеља, да се у њима изврши савремена културолошка и градитељска обнова и да се остваре савремени стандарди живљења и људског комуницирања. Иако методолошки закасно, овај приступ заштите урбаног, градитељског, меморијалног или културно-историјског наслеђа Београда уопште, условљен степеном његове реалне очуваности и у хоризонталном и у вертикалном плану, мора се вратити на почетне принципе заштите.

Чињеница је да тек бремене садашње и поред ратова и разарања, а лишено идеолошке оптерећености, са сведеном економијом и утврђеном урбаном дисциплином, управо довршава коначну смену нестајања споменичког

и настајања савременог Београда, посебно у његовом историјском нуклеусу.

У периоду који следи, заштита наслеђа подразумева и даље пуну стручну одговорност за евидентиране, претходно заштићене и регистроване споменичке вредности на целокупном подручју Београда, без обзира што су у њиховом остваривању учествовале различите организације и појединци, у различитим условима и стандардима, од 1947. год. до данас. Служба заштите остаје у програмској обавези да тако различите приступе у вредновању и категоризацији споменичког наслеђа доведе на приближно једнаке стручне стандарде, и тек тада приступи њиховој радикалној ревалоризацији.

Разуме се да ће се она извршити само на бази нових сазнања и чињеница (прецизна ауторска и временска атрибуција, утврђен значај везаности за историју), вредновања ослобођених идеолошких премиса, нестанка (у међувремену) сличних или идентичних споменичких вредности градске и сеоске архитектуре, урбаних или руралних целина, што сачуване остатке чини мање типичним, а више раритетним.

Заштита данас преузима одговорност за оне стручне ставове, услове и решења која је уградила у поједине просторе и објекте у раније усвојеним планским документима. Наслеђе уграђено у ова документа, а која су утврђена на нивоу града, није својевремено подвргнуто уобичајеној конзерваторској пракси, тј. нема законом утврђене и прецизиране улазне податке, нема адекватну законску стратиграфију третмана на утврђене и евидентиране вредности, него се та стратиграфија »помешала« са обавезама других надлежности. Без довољне стручне аргументације, са појмовима којима се градира третман чувања и коришћења, и без историјских подлога које би те градације прецизније одређивале или чак наметале, реализацијом дотичних планских докумената отвара се или пуна слобода у третирању споменичког наслеђа или његова потпуна замена, што је у пракси најчешће случај. Појмови у употреби: »строги«, мање »строги« или »слободни« третмани, рушење објеката или задржавање фасада, неког другог дела или пластике као апликација на нови објекат, више су означавали културолошку сферу у задржавању естетских или пропорцијских односа у везивању наслеђеног и новоствореног, него што су прецизније утврђивали оне споменичке вредности које немају алтернативе и за која се унапред утврђују услови постојања и адекватне намене.

У прихватању термилошких одређења других надлежности, такву градацију односа пратила је и другачија категоризација и објеката и простора, без граница које би наметнула историјска одређења, без дистанцираних појмова на бази њихове споменичности која је или еви-

дентирана, или претходно заштићена, или већ регистрована. Објективно, за све њих, треба накнадно утврђивати, наметати и бранити оне аутентичне споменичке ознаке због којих их задржавамо у планираној трансформацији једног простора. Уклањање неисторијских структура,

оних без стила, без значења функције, без посебне урбане позиције, као и њихова замена за савременије обликоване и дизајниране просторе, може и мора бити предмет службе заштите, само, у већ идентификованим споменичким подручјима.